

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA | STOCKHOLM

Ö- och skärgårdsturism under pandemin

Halvtidsrapport

PAULINA RYTKÖNEN
YOUSOUF MEROUANI
MARCUS BOX
& TOMMY LARSSON SEGERLIND

Working paper 2021:2

ISSN 1404-1480

Innehållsförteckning

Inledning	5
Metod och urval.....	5
Begrepp som ligger till grund för studien.....	8
Resultat	10
Hur har pandemin påverkat olika verksamheter på öarna?.....	11
Stugägarna flyttade in	12
Minskning och ökning av omsättning och aktivitetsgrad	13
Problemlösning och nya idéer.....	14
Samarbeten, lösningar och mobilisering av lokala krafter	15
Innovativa lösningar – en sammanfattning	16
Trafiken – en omdiskuterad fråga	16
Brister i infrastruktur och service som blottar öars sårbarhet.....	19
Preliminära slutsatser	20
Fortsatt forskning.....	22
Referenser.....	23
Bilaga. Översikt över intervjuer och fokusgrupper	24

Inledning

Öar och skärgårdar är viktiga destinationer för svenska och utländska turister. De är också viktiga för bilden av Sverige och av de regioner där dessa finns. Öar och skärgårdar utgör en särskild typ av kontext där lokala resurser som är unika för varje ö i stor utsträckning påverkar det ekonomiska utfallet. På grund av den roll som öar spelar för varumärkesbyggnaden av de regioner där dessa finns och att de i hög utsträckning ses som fritids- och rekreationsplatser är det viktigt att förstå hur pandemin påverkat besöksnäringen på öar och i skärgårdar.¹

Denna rapport bygger på resultatet från intervjuer och fokusgrupper som genomförts inom ramen för forskningsprojektet ”Ö- och skärgårdsturism under pandemin” och som syftar till att undersöka hur pandemin påverkat besöksnäringen på öar och i skärgårdar i Sverige. Sammanlagt har 20 representanter för ö- och skärgårdsföreningar intervjuats. Därutöver har 21 företagare på åtta öar deltagit i elva fokusgrupper. Redovisningen innehåller också en sammanställning av resultatet från en pilotstudie som genomfördes som förberedelse för en nu pågående enkätundersökning. Pilotstudien omfattar både en sammanfattning av inhämtade svar, samt en jämförelse av omsättningsciffrorna för ett urval bestående av 50 företag för åren 2019 och 2020. Omsättningsdata inhämtades från databaserna Bisnode Infotorg och Business retriever. Resultatet är preliminärt och kommer att kompletteras under kommande halvår.

Metod och urval

Studien utgår från en fenomenologisk ansats. Fenomenologi fokuserar på studien av händelser som skiljer sig från det vanliga livet, samtidigt som den fokuserar på att studera verkligheten i sitt eget sammanhang, och kan med fördel användas för att studera enskilda och kollektiva erfarenheter i homogena och heterogena urval. Fenomenologi hjälper forskaren att tolka individers och grupper erfarenheter i relation till ett särskilt fenomen (Eberle, 2014).

I en fenomenologisk studie kan data samlas in genom intervjuer, gruppintervjuer och fokusgrupper. Utifrån tidigare kunskap om hur olika öar kan påverkas av olika förutsättningar valdes en blandning av metoder för att

¹ Denna rapport publiceras inom ramen för projektet Ö- och skärgårdsturism under pandemin. Projektet finansieras av Tillväxtverket.

samla in data. Intervjuer genomfördes med ö- och skärgårdsföreningar. Dessa har varit så kallade öppna intervjuer, där de frågor som ställts varit generella och där informanternas svar har fått styra innehållet. Syftet med de öppna intervjuerna har varit att fånga allmänna skillnader och kontextuell information av relevans för helhetsbilden, men även för tolkning av enskilda informanternas svar. Dessa intervjuer har inletts med följande fråga: Hur har er ö/skärgård påverkats av pandemin?

Vi har också genomfört fokusgruppsintervjuer med företagare på ett urval av öar. Fokusgrupp är en kvalitativ intervjumetod som syftar till att fånga informanternas syn och upplevelser av en viss konkret och avgränsad fråga. En fördel med fokusgrupper är att informanterna tillsammans kan bidra till en mer komplett bild av ett visst problem. Utöver allmänna frågor om hur pandemin har påverkat deras respektive verksamheter har vi ställt uppföljningsfrågor om följande teman:

- Turismens omfång och sammansättning (grupper, säsong, aktiviteter och verksamheter).
- Person- och godstransporter.
- Hållbarhet (t.ex. vattentillgång, påverkan på naturen).
- Lokala samarbeten på ön.
- Ekonomi, intäkter, antal anställda och förändrat utbud av varor och tjänster.
- Innovativa lösningar, nya tjänster och varor samt förändringar och anpassningar av affärsmodeller.
- Sociala och strukturella aspekter relaterade till ö-befolkningen och pandemin (smittspridning, utmaningar med att bo, handla, resa etc.; förändringar i befolkningen, t ex ökat antal deltidboende och annat specifikt för fastboende).
- Relationer till fastlandet och myndigheter, kommun, region och stat.

Resultatet har analyserats utifrån följande steg: transkribering, öppen läsning (dvs. en första läsning med syfte att fånga upp hela rikedomerna i materialet), tematisering samt rangordning av teman.

Bild 1. Informanternas geografiska fördelning

Källa: Egen bearbetning.

Urvalet för de öppna intervjuerna utgörs av föreningar som är medlemmar i Skärgårdarnas Riksförbund. Vid urval av företag för fokusgrupperna utgick vi från att öarna är geografiskt spridda över hela landet, att dessa saknar broförbindelse och att dessa är viktiga för turismen i sina respektive regioner. Vi har valt att inkludera kustnära öar, samt två öar i två av våra största sjöar. För en sammanställning av intervju- och fokusgruppsurvalet se Bilaga.

Begrepp som ligger till grund för studien

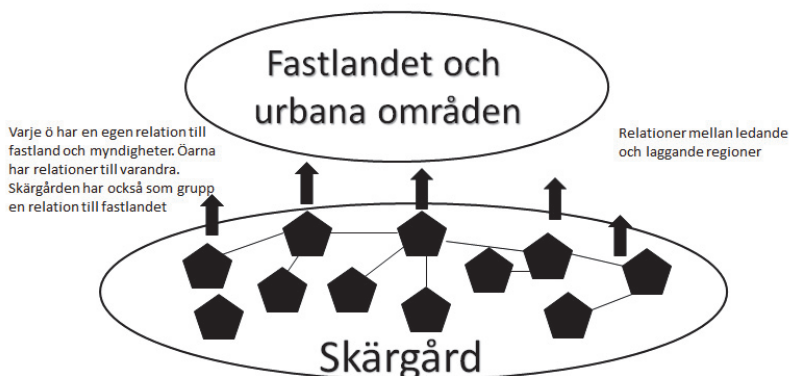
Öar utan fast landförbindelse skiljer sig delvis från annan glesbygd. De har ofta begränsade resurser och brist på agglomeration, de är ofta mer känsliga för förändringar i miljö och annan extern påverkan än andra områden. Samtidigt har ö- och skärgårdssamhällen en historia och kultur som bygger på en stor anpassningsförmåga och att man har fått förlita sig på sig själva, utan myndigheters hjälp och stöd. Även om det finns variationer så påverkas många skärgårdssamhällen av en långsiktig negativ befolkningstrend. Ekonomin är ofta beroende av inkomster från sommarturismen, vilket gör att den ekonomiska aktiviteten fluktuerar över året. Även om en ö är belägen nära en storstad kan det faktiska avståndet i praktiken vara betydande – en öbo kan inte bara 'kliva in i bilen och köra till stan'. I den vetenskapliga litteraturen kallas de specifika förhållanden som påverkar öars utvecklingsmöjligheter och öbornas handlingsfrihet för *insularitet*. Begreppet beskriver den specifika typ av periferitet och avlägsenhet som kännetecknar öar och som ofta anses utgöra ett utvecklingshinder (Baldacchino, 2020). Insularitet förstärker en känsla av närhet till den naturliga världen, ofta perifer till fastlandet (Baldacchino & Fairbairn, 2006). Svenska öar och skärgårdar utgör inget undantag. Sverige är rikt på öar och många av dessa ligger nära en storstad. Men trots detta kan det sociala och kulturella avståndet till storstäder och urbana områden vara omfattande (Kinossian, 2019).

Ö-samhällena är dock inte maktlösa. Det finns exempel som visar att det är möjligt att vända utmaningar till möjligheter genom att dra nytta av öns resurser (Rytkönen, m. fl., 2019a-b). Möjligheten att skapa positiva utvecklingstrender anses vara beroende av kvaliteten på de egenskaper som kännetecknar sociala relationer på lokal nivå, så kallat socialt kapital, men också av kulturella värden liksom lokala formella och informella normer och regler som påverkar ö-samhällen i antingen positiv eller negativ riktning (Booth m.fl., 2020; Burnett & Danson, 2017).

Ö-forskning fokuserar ofta på den komplexa fragmentisering som påverkar öar och skärgårdar och som omfattar både rumsliga och institutionella dimensioner, dvs. olika infrastruktur, samt lagar och regler som splittrar och skapar motsättningar för ö-samhällens verklighet och verksamheter (Rytkönen m.fl., 2019b; Stratford m. fl., 2011). Ofta studeras hur periferitet och avstånd till urbana centra påverkar ö-samhällen (Hall, 2012). En ytterligare dimension av detta som är av speciell betydelse för studien av svenska kustnära öar och skärgårdar är begreppet 'ö- och skärgårdsrelationer' (*island and archipelagic relations*). Begreppet används för att beskriva de komplexa och ofta svårförståeliga kopplingar mellan öar i en skär-

gård. Kopplingarna omfattar rörlighetsmönster och lokala allianser, men också fragmentisering (Stratford, 2013). Ö- och skärgårdsrelationer omfattar mångsidiga förbindelser mellan ö-samhällen, vilka i sin tur påverkas av de fysiska och kulturella miljöer som påverkar varje ö. Ö- och skärgårdsrelationerna påverkar också relationerna mellan varje enskild ö och fastlandet, samt mellan ö-världen, dvs. skärgården och fastlandet (Stratford, m.fl., 2011). En ytterligare dimension som ger upphov till skillnader i hur öar och skärgårdar påverkas av externa faktorer är om ön eller skärgården ligger i en tillväxtregion eller i glesbygd. Detta har inte tidigare problematiserats, men vi är medvetna om att detta är relevant i Sveriges fall.

Bild 2. Ö- och skärgårdsrelationer.

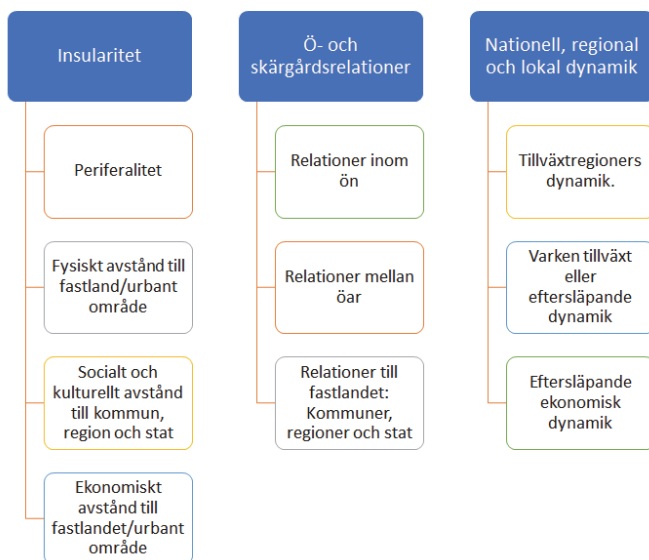

Källa: Egen bearbetning från Stratford et al. (2011).

Allt det ovanstående är viktigt för vår förståelse av hur ö-samhällen påverkas av olika händelser och för hur de reagerar på oväntade händelser. I denna studie har vi utgått från begreppen insularitet, samt ö- och skärgårdsrelationer. Urvalet omfattar öar som är belägna i tongivande storstadsområden (Göteborg och Stockholm), dvs. regioner som kännetecknas av en snabb och gynnsam ekonomisk utveckling. Vi har dessutom inkluderat öar som finns i områden som varken är ledande eller ekonomiskt eftersläpande (utanför Umeå, Närke och Jönköpings län), dvs. regioner där ekonomin utvecklas gynnsamt, men där utvecklingstakten inte är lika snabbt som i ledande regioner. Vi har även inkluderat öar belägna i regioner med jämförelsevis lägre grad av ekonomisk aktivitet (Luleå skärgård, St. Annas

skärgård), dvs. områden där den ekonomiska utvecklingen är begränsad och där gapet i ekonomisk utveckling till ledande regioner är stort.²

Bild 3. Översikt över begrepp som studien utgår ifrån.

Resultat

Det är främst två trender som har påverkat besöksnäringen under pandemin. Först och främst har dagsturismen, evenemangturister, företagsevent och utländska turister uteblivit. Detta har orsakat ett stort tapp i antal besökare, vilket också har påverkat besöksnäringens inkomster negativt. Den andra trenden är att fritidshusägarna i högre utsträckning än tidigare har vistats i sina fritidshus både utanför och under sommarsäsongen (juni–augusti), samt att besökare från närregionen har ökat, där också nya grupper av besökare har upptäckt skärgården. Bilden är samstämmig för öar över hela Sverige.

Fritidshusägarna har handlat i de lokala butikerna i högre utsträckning än under tidigare år och de har också bidragit med inköp av hämtmat. Upp-

² För en utförlig diskussion över hur tillväxtregioner och ekonomiskt eftersläpande regioner definieras se gärna: Sveriges Offentliga Utredningar (2007) Regional Utveckling och Regional Samhällsorganisation. SOU 2007:13; Regeringskansliet. (2015) En nationell strategi för hållbar regional tillväxt och attraktionskraft 2015–2020.

levd ökning av turister inom vissa kategorier av besökare har inte i alla typer av verksamheter inom besöksnäringen (t.ex. hotell, guider) kunnat kompensera för det generella inkomstbortfall som orsakats av uteblivna utländska turister, företagsevent (t.ex. konferenser och julbord), festivaler och sportevenemang. En ytterligare och central orsak till den minskade omsättning för besöksnäringen är att antalet platser på befintliga passagerarfärjor har halverats. På öar som trafikeras med bilfärjor har antalet besökare ökat, medan öar som trafikeras med passagerarfärjor har fått ett minskat antal besökare. Här finns en skillnad mellan insjö-öar, där bilfärjorna dominerar, medan kustnära öar i huvudsak trafikeras av personfärjor, där några går i linjetrafik. På öar med enbart passagerarfärjor har dock flödet av turister upplevts som jämnare under sommarsäsongen, samt att dagturisterna stannat längre på ön, vilket oftast har upplevts som positivt utifrån att servicenivån därmed har kunnat upprätthållas under de gällande Covid-restriktionerna.

Utifrån det underlag vi arbetat med så har öarna inte i större utsträckning drabbats av smittspridning. Ett undantag var i södra skärgården utanför Göteborg där klustersmitta utbröt på ön Vrångö efter en körfestival i slutet av maj 2020. Smittan spreds till flera omgivande öar. Utbrottet fick stor medial uppmärksamhet och fick stor påverkan på antalet besökare och därmed besöksnäringen i hela södra skärgården.

Hur har pandemin påverkat olika verksamheter på öarna?

Större hotell- och konferensanläggningar och restauranger hör till de kategorier som har påverkats mest negativt av pandemin, medan mindre aktörer som B&B har kunnat anpassa sina verksamheter vilket möjliggjort att de kunnat behålla en del av sin omsättning. Generellt sett har restaurangerna tappat gäster, även på öar där många fritidsbåtägare stannar till för att gå iland. En viktig förklaring är de restriktioner i antal gäster, öppettider och alkoholserving som ålagts verksamheterna. Bussresor och gruppresor har varit inställda. Detta påverkar omsättningen på lokala verksamheter negativt eftersom bussturister och gruppsturister i högre utsträckning än andra äter och fikar på lokala företag och spenderar en del pengar på öarna. Julbord, företagsevent och konferensverksamhet har påverkats extra negativt då i princip allt företagsrelaterat avbokades redan i början av pandemin, därmed har förväntade intäkter för vissa företag nästan helt uteblivit. Restauranger och värdshus anordnar ofta events. Dessa har fått ställas in, eller organiseras om så att endast ett mindre antal besökare har kunnat delta, vilket påverkat omsättningen negativt. Restauranger på öar ser

sin omsättning begränsad till det antal människor som kommit med färjorna och båtarna. De kan inte fånga förbipasserande och har haft svårare än restauranger på fastlandet att dra nytta av möjligheten att kompensera för uteblivna gäster med att sälja hämtmat.

Samtliga event (teater, konserter, sportevenemang, m.m.) har fått ställas in. Detta påverkar de flesta verksamheterna på öarna eftersom det är många fler än arrangörerna som i vanliga fall drar nytta av evenen. I de fall det är tillämpligt har husbilsturismen ökat. Detta gynnar campingplatser och uthyrare av uppställningsplatser, men missgynnar övriga företag. Husbilar tar upp två bilplatser på färjorna och husbilsägare handlar inte i samma utsträckning som andra när de är på öarna.

Antalet dagturister från närliggande städer och badturismen har ökat på grund av 'svemester'. I båda fallen konstaterar informanterna att nya grupper har hittat ut till öarna, t.ex. nya svenskar, stadsbor varav en stor andel skulle ha åkt utomlands istället, samt mindre grupper av privatpersoner. En del dagturister återkom flera gånger under säsongen.

De utländska turisterna har i princip uteblivit. Främst finska och norska, samt i vissa fall tyska båtturister är viktiga för öarna, men dessa har helt uteblivit, även om det finns enstaka exempel där utländska turister hittat ut till öar. Ett exempel på varför de besökt en svensk ö är att det är tomt, stängt och tyst, men att de kunnat få vistas ute i naturen. De svenska turisterna har inte fullt ut kunnat kompensera ekonomiskt för uteblivna utländska turister. B&B och rumsuthyrning och andra former av delat boende har fått lägre omsättning när man inte fått blanda sällskap.

Verksamheter som gynnats av pandemin är campingar, uppställningsplatser för husbilar, samt öar där besökarna kunnat ta med sig sin cykel. I allmänhet är bilden mer positiv för insjö-öar än för kustnära öar.

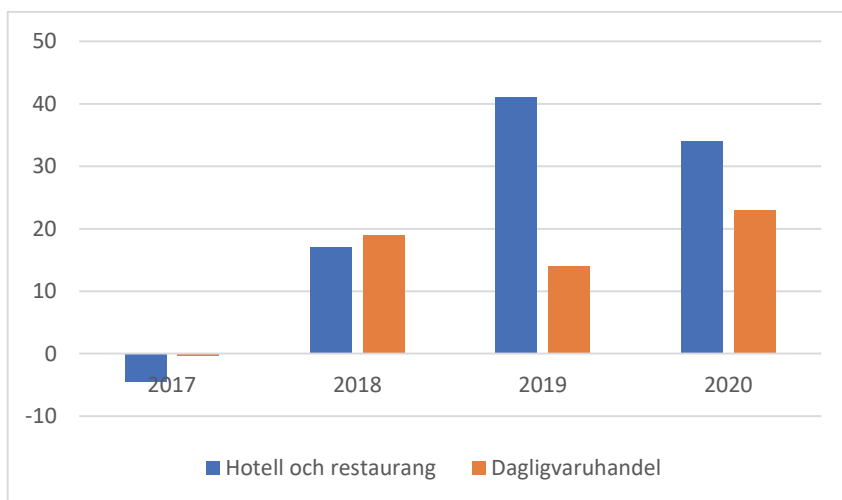
Stugägarna flyttade in

Sommarstugeägarna hade en påtagligt ökad närvaro på öarna. Den allmänna kommentaren är att: "det lyste i fönstren". Fler sommarstugeägare har upptäckt möjligheten att kunna arbeta från "sin ö" och vistas där under större delen av året. Många av dessa ser sig nu som deltidsboende. Det är två grupper som blivit deltidsboende: Äldre som inte är bundna av ett arbete och personer som kan arbeta på distans. Ö-samhällena ser att pandemin öppnar upp nya möjligheter att få fler att bosätta sig på öarna permanent, vilket skulle kunna medföra ökade ekonomiska möjligheter för de lokala företagen – året om. Däremot har öborna tydligt kommunicerat att de inte velat ha pendlare fritidsboende på grund av ökad smittorisk.

Minskning och ökning av omsättning och aktivitetsgrad

Vid en preliminär analys av omsättningssiffrorna för 50 företag inom besöksnäringen (se avsnittet inledning ovan) under 2020 fann vi att omsättningen för företag inom hotell och restaurang minskade med 7% jämfört med 2019. Men en jämförelse över längre tid visar att omsättningen har ökat sedan 2016, vilket gör att minskningen inte är lika stor som befarat. I intervjumaterialet framkommer dock att det blir svårt att klara ytterligare en sommar med minskat besöksantal och att framför allt de utländska köpstarka norska turisterna på västkusten och de finska och tyska turisterna på östkusten är nödvändiga för att företagen ska klara sin ekonomi på lång sikt. Siffrorna kan dock komma att förändras när fler företags årsredovisningar publiceras och därmed kan inkluderas i studien.

Diagram 1. Procentuell förändring av omsättningen 2020 jämfört med 2016 (urval av 50 företag).

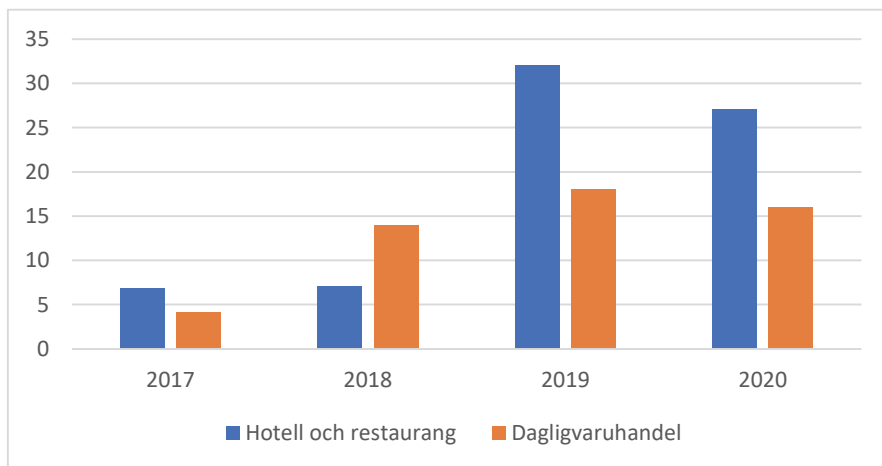
Källa: Egen bearbetning utifrån Bisnode Infotorg och Business retriever.

För dagligvaruhandeln har omsättningen under 2020 ökat med 9% jämfört med 2019, och ser även ut att vara ett rekord år sedan 2016. Representanter för dagligvaruhandeln anger i intervjuerna att deras omsättning har varit högre än tidigare år. Detta kan förklaras av att en större andel fritidshusägare vistats på öarna under våren och hösten/vintern 2020. Även i detta fall kan siffrorna komma att förändras när fler årsredovisningar blir tillgängliga.

Siffrorna ser något annorlunda ut om man tittar på antalet anställda. I intervjuerna framkommer att företagen väntade in i det sista med att anställa,

men att de till sist var tvungna att göra det eftersom verksamheterna inte kan drivas med en mindre arbetsstyrka. Preliminärt verkar företagen inte ha minskat antalet anställda i relation till omsättningen. Dels är beroendet av sommarmånaderna stort, vilket innebär att man behöver fatta beslut om anställningar långt före säsongen. Dels kan en utebliven anställning ett år leda till att de tilltänkta anställda söker sig till andra yrken eller andra områden nästkommande år. I tidigare undersökningar har bristen på arbetskraft, både kvalificerad och okvalificerad, klassats som ett stort problem för ö-företagen. I denna undersökning anger företagen, i synnerhet hotell och restauranger, att deras personalkostnader är svåra att minska och svåra att åtgärda på kort sikt Därav blev företagarna tvingade att fatta beslut om ekonomiska åtaganden som inte gav utdelning då besökarna delvis uteblev.

Diagram 2. Procentuell förändring av antal anställda under 2020 jämfört med 2016 (urval av 50 företag).

Källa: Egen bearbetning utifrån Bisnode Infotorg och Business retriever.

Problemlösning och nya idéer

På de flesta håll har ö-borna gått samman och hjälpt till att hålla ordning på köer till affären och att informera om hur man kan undvika trängsel och minska risker som uppstått som en följd av turismen. Två exempel är att på vissa öar behövde ö-borna vara proaktiva för att få ut myndigheternas dekalering och skyltning med information om pandemin i de fall där kommunen glömt bort öarna. På en ö hjälptes man åt att hålla ordning vid färjeterminalen och att skylta och leda besökare rätt till vandringsstigar och cykelvägar. Ö-borna har tagit gemensamt ansvar för att försöka se till att

smittoriskerna minskar och lokala krafter har bidragit till att möjliggöra besöken på ett smittsäkert sätt. Exempelen är lika många som de öar där vi genomfört intervjuer.

Samarbeten, lösningar och mobilisering av lokala krafter

- Glesa ut och minska antalet kunder (i relation till FHM-krav); Ett hushåll i taget – B&B; servering utomhus.
- Självbetjäning vid sjömackar och generellt mindre direktkontakt med besökare.
- Organisera och informera vid kajplatser, samt i offentliga utrymmen för att minska trängsel.
- Införande av flexibla bokningar.
- Mobilisera lokala volontärer som guider på museer – fasta stationer, besökarna går runt i mindre sällskap.
- Ta hand om kö vid matbutik.
- Information om båtturer, vandrings- och cykelleder, bättre skyltning.

Vi kan konstatera att en viss förändring av företagens affärsmodeller har ägt rum. Det handlar om utveckling av tjänster, t.ex. plock av varor för avhämtning eller hemleverans i butikerna; utveckling av konserter på distans där en spelning eller en föreläsning har hållits digitalt och att biljetten även omfattar en avhämtningsmeny. Avhämtningsmenyer på restauranger har utvecklats och företagen har inte enbart tänkt på sina intäkter. En företagare sålde och levererade hem julbord för enskilda hushåll, i vissa fall för hushåll bestående av en eller två personer så att ”ingen skulle bli utan julfirande”.

Många företag ser att en ny typ av kommunikation kan utvecklas för att lägga grunden för framtida utveckling, detta gäller exempelvis ökad användning av livesändning av landskap eller särskilt attraktiva platser. Det sistnämnda uppskattas av långväga turister vars verklighet skiljer sig från den svenska. På en ö nämndes exempelvis hur en indisk familj tagit sig till Sverige och till ön för att undkomma trängseln i hemlandet och samtidigt få njuta av en plats där ”allt var stängt och där man inte riskerade att möta andra människor”.

En del öar nämner att de på grund av pandemin har fått större utrymme i respektive kommuns marknadsföring. Det sista är dock problematiskt eftersom många destinationsbolag ägs av privata aktörer. Det kan vara svårt för ö-företagen att få turistbyråerna att rekommendera deras verksamheter. Oftast beror antalet hänvisningar på om eller hur mycket man kan betala för sig, eller om personalen känner till vad ön kan erbjuda.

Social teknologi och förbättrad tillgång till digital infrastruktur har möjliggjort arbete från öarna, men antalet innovationer och nya affärsmodeller som utnyttjar digital teknologi ligger ännu i sin linda. Användningen av digital teknologi har lett till en del nya idéer för framtiden, men har inte genererat några nya affärsmodeller för att öka kundunderlaget under pandemin. Detta ligger i linje med tidigare forskning som visar att det inte räcker med utbyggd infrastruktur, det behövs en ökad kunskap om konsumenten, samt utbildning och stöd för utveckling av nya affärsmodeller där det digitala kan användas för att främja verksamheterna. Det är dock viktigt att poängtera att enligt informanterna är den digitala infrastrukturen på öarna inte helt utbyggd ännu. Detta bekräftas också av Internetstiftelsens hemsida Bredbandskollen.se.

Innovativa lösningar – en sammanfattning

- Nya samarbeten och partnerskap:
 - Rabatterbjudanden vid besök av annat företag.
 - Färjan varskor om hur många som kommer så att extra-personal/vakt hinner tillkallas.
 - Utveckla strategi för att behålla stugägarna – locka till att bli deltid- eller heltidsboende.
- Förändring av affärsmodeller:
 - Hämtmat och digital konsert och hämtmat och föreläsning på Internationella kvinnodagen.
 - Hemleverans av julbord anpassade till enskilda hushåll, samt utveckling av avhämtningsmenyer.
 - Hämta turister och besökare med egen båt.
 - Redan pågående initiativ blir viktigare – Guidning i naturen, odling av bär, etablering av ny produktion för ön och staden.
 - Tjänster har utvecklats – plock av varor för avhämtning eller hemleverans i butikerna.

Trafiken – en omdiskuterad fråga

Känslorna svallade när vi ställde frågor om trafiken. Ö-samhällen är helt beroende av befintlig trafik både för att få ut besökare till öarna, men också för att lösa problem som för den som bor på fastlandet är triviala och enkla. En generell erfarenhet från pandemin är att rederierna tvingades begränsa antalet passagerare på färjorna för att följa Folkhälsomyndighetens rekommendationer. I vissa regioner gick man också ut med uppmaningar om att inte ta sig ut med färjorna till öarna. På de flesta håll har antalet platser

halverats. Detta gäller dock inte öar som trafikeras med bilfärjor. Där har istället antalet passagerare ökat.

Vi har valt att belysa pandemins effekter på resandet till öar utifrån fyra exempel, resande på bilfärjor till Vinön och Visingsö, samt resande med färje- eller linjetrafiken i Göteborgs södra skärgård (Styrsöbolaget) och Stockholms skärgård (Waxholmsbolaget).

Tabell 1. Antal passagerare som reste med färjan till Vinön och Visingsö juni– augusti 2018–2020.

Område	Juni–Augusti 2018	Juni–Augusti 2019	Juni–Augusti 2020	% förändring mellan sommaren 2019 och 2020
Vinön	17 265	18 728	20 221	+7,9%
Visingsö	279 385	320 455	307 535	-4%

Källa: Trafikverket.

Som framgår ovan ökade antalet besökare till Vinön samtliga år. Detta gäller även pandemisommaren 2020, då antalet besökare ökade med 7%. Fördelat över hela året ökade antalet besökare med sammanlagt 4% jämfört med året innan. Statistiken visar att det är flest antal besökare under juli månad och att det höga antalet kvarstår även under augusti månad. Vinön utmärker sig vid en jämförelse med övriga öar i studien då det höga antalet besökare under besökstoppen minskar långsammare än på andra öar. Det sistnämnda gäller samtliga år. Informanterna på Vinön beskriver besökarna sommaren 2020 som ”stadsbor som inte brukar komma hit”, ”många nya svenskar”, ”folk som vanligen inte semesterar i Sverige”. De flesta besökarna antas komma från Örebro.

Resandet till Visingsö uppvisar ett delvis annorlunda mönster. Antalet besökare minskade med 4% under pandemisommaren 2020 jämfört med sommaren innan. Informanterna förklarade minskningen med att sommarsäsongen började något senare. ”Folk väntade in i det sista med sina bokningar” och ”bokningarna kom igång mycket senare”. Detta beror sannolikt på den allmänna osäkerheten kring resandet under 2020. Under delar av våren och sommaren var resandet begränsat till de 20 milen närmast bostaden. Detta gjorde sannolikt att många avvaktade. Informanterna menade också att när bokningarna och resandet väl kommit igång ”så brakade det

loss”. Statistiken visar att antalet besökare ökade något från och med mars månad, med en dramatisk ökning under juli månad. Därefter minskade antalet besökare snabbt. Besökstoppen varade något längre under 2020 än under tidigare år. Det var en hel del turister som reste med bil, men en grupp som tydligt står ut är cykelturisterna. Enligt informanterna utgjorde de senare den klart dominerande turistgruppen.

Tabell 2. Antal passagerare som reste med färja till Göteborgs södra skärgård och Stockholms skärgård juni-augusti 2018–2020.

Område	Juni-Augusti 2018	Juni-Augusti 2019	Juni-Augusti 2020	% förändring mellan sommaren 2019 och 2020
Göteborgs södra skärgård	848 417	869 612	541 122	-37,8%
Stockholms skärgård	1 004 099	1 008 988	737 462	-26,9%

Källa: Styröbolaget och Waxholmsbolaget.

I Göteborgs södra skärgård minskade antalet resenärer med 37,8% under sommaren 2020 jämfört med 2019. En förklaring till den kraftiga minskningen var den mediala uppmärksamheten kring utbrottet och smittspridningen av Covid på Vrångö i slutet av maj. Att det lokala utbrottet fick stora konsekvenser för hela södra skärgården ses i passagerartrafiken då det normalt sett är juli månad som är den månad då flest resenärer åker ut till södra skärgården, men under 2020 inträffade restoppen under augusti månad, dvs. det blev en förskjutning. Detta ligger i linje med intervjuer på andra håll där det framgår att reserestriktionerna under början av sommaren sannolikt ledde till att en del semesterfirare avvaktade innan de bestämde sig för att resa iväg. Ett ytterligare mönster i Göteborgs södra skärgård är att antalet resenärer var något högre under oktober och november jämfört med tidigare år, men lägre än under övriga månader.

Antalet resande till Stockholms skärgård minskade med 26,9% under sommarmånaderna. Till skillnad från andra områden kan vi i detta fall jämföra utfallet från resestatistiken med data från mobilmaster som Skärgårdsstiftelsen låtit sammanställa och som visar hur många turister som rört sig i

olika delar av skärgården. Resultatet visar att bortfallet inte är jämnt fördelat. Öar som ligger närmast fastlandet har fått flest besökare under sommaren 2020, medan öar som ligger lite längre ifrån har fått mindre andel besökare. Enligt intervjuresultatet verkar trafiken till Stockholms södra skärgård ha lidit av störningar på grund av inställda turer, medan det verkar ha varit större turtäthet i skärgårdens norra del. Frågan om inställda turer ställdes till Waxholmsbolaget som ännu inte återkommit med svar. Företagare på öar i Stockholms Skärgård har även framfört att tillämpningen av restriktionerna, dvs. hur många passagerare man tagit ombord, har skilt sig åt i olika delar av skärgården. Vi har inte haft möjlighet att kunna bekräfta detta. I Stockholms skärgård har däremot antalet resande under vinter, vår och höst varit större än under tidigare år. Detta beror sannolikt på att många sommarstugeägare valt att arbeta från öarna.

Generellt sett påverkades både Göteborgs och Stockholms skärgård av restriktioner gällande antal resande. Men trafiksituationen verkar överlag ha varit mer påfrestande för företagen i Stockholms skärgård då informationen om trafiken verkar ha varit otillräcklig, vilket skapat förvirring bland resenärerna. I Göteborgs skärgård verkar däremot informationen ha varit mer tydlig, men resenärerna verkar ha avstått från att resa till skärgården, dels på grund av lokala och regionala utbrott av Covid.

Brister i infrastruktur och service som blottar öars sårbarhet

Diskussionen om trafiken till och från öarna rörde dock inte enbart sommarturismen. Utifrån intervjumaterialet kan vi dra några slutsatser som är viktiga för besöksnäringens utveckling på sikt. På flera håll vittnar öborna om att färjorna är gamla och att det exempelvis saknas lämpliga lösningar för sjuktransporter. Ett exempel är att det saknades lösningar för att transportera misstänkt smittade under pandemins första månader. I början var det inte heller möjligt att transportera misstänkt smittade med ambulanshelikopter. Regionala myndigheter förväntar sig att rederierna ska lösa en hel del problem som rederierna saknar möjlighet att lösa. Ett annat exempel är att färjorna på sina håll är gamla och saknar möjlighet att transportera en ambulans. Frågan om sjuktransporter är viktigt inte bara för de boende, men också för besöksnäringen. Att ha en fungerande infrastruktur som möjliggör att man kan ta hand om personer på ett lämpligt sätt när något händer är viktigt för att skapa förtroende för öar och skärgårdar som destinationer. Öar i Norrland är särskilt utsatta eftersom de regionala resurserna är knappare än i storstadsområdena, men brister i infrastrukturen har blivit mer synliga än tidigare över hela landet.

Det är också tydligt att personresor med linjetrafik har skapat en högre smittorisk än direktresor. Efter ett coronabrott i Göteborgs skärgård avråddes befolkningen aktivt från att resa med skärgårdsfärjorna. Detta efter att man konstaterat att linjetrafiken mellan öar innebär en hög risk för smittspridning. Generellt sett har myndigheter och rederier avrått från resor till öar och skärgårdar. Detta upplevs som problematiskt i ö-samhällena då inkomsterna från turismen är helt avgörande för många öbor.

Preliminära slutsatser

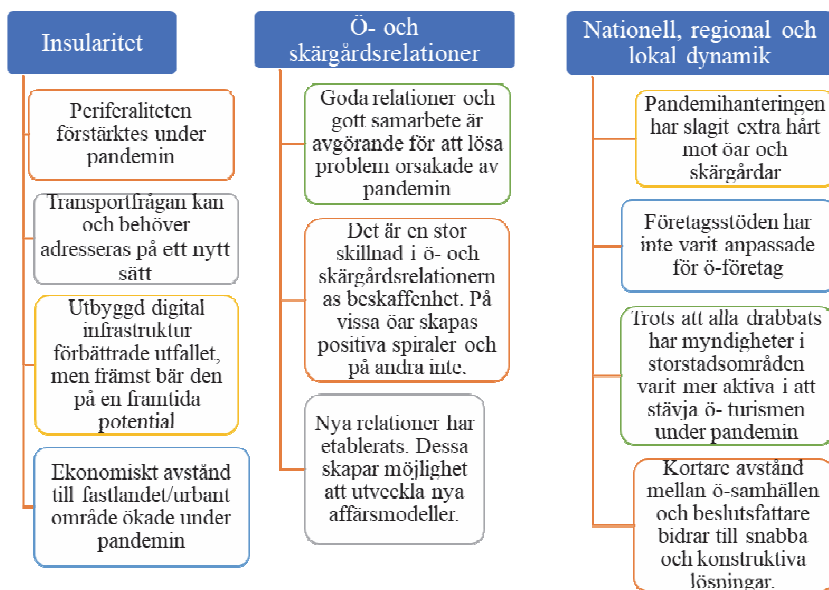
Det resultat som redovisats i denna rapport är preliminärt och kommer att kompletteras med det arbete som återstår under hösten. Resultatet visar att besöksnäringen på öar och i skärgårdar är extra sårbar vid den extrema händelse som en pandemi innebär. Dock har ö-borna och besöksnäringen på öarna visat på stor anpassningsförmåga under pandemin. Vi har identifierat flera samverkande faktorer till att besöksnäringen har påverkats negativt:

- Transportkapaciteten på personfärjor har halverats. Detta drabbar samtliga kustnära öar negativt.
- Myndigheterna och rederierna har aktivt motarbetat resor till öar och skärgårdar. Detta har särskilt drabbat kustnära öar. Insjö-öar trafikeras av bilfärjor, vilket har lett till att antalet besökare påverkades i mindre utsträckning än kustnära öar.
- Osäkerhet och pandemiregler i början av sommaren 2020 ledde till senare beslut kring semester. Sommarsäsongen kom i vissa fall igång senare. Osäkerheten påverkade samtliga öar negativt.
- Några av de viktigaste målgrupperna har uteblivit på grund av pandemireglerna och osäkerhet (utländska båtturister, gruppresor, företagseven, bröllop och andra privata event, samt festivaler, konserter och aktivitetsturister).
- Ö-företag kan inte dra nytta av strö- och spontankunder. Det är svårt att ställa om till att sälja hämtmat. Den begränsade marknaden och brist på agglomeration som finns på öar har gjort företagen extra sårbara.
- Ö-företag har, på grund av deras storlek och beskaffenhet (dvs. diversifierade), i stort sett saknat möjlighet att söka krisstöd. De företag som är kvalificerade för att få krisstöd har fått vänta länge på besked. Många informanter hävdar därför att det finns en stor risk att vi står inför ett stort antal konkurser under 2021 och 2022.

Pandemins effekter har delvis kunnat dämpas eller motverkas av att:

- Många ö-företag och skärgårdsföretagare är mångsysslare och verksamma i flera verksamheter, delvis beroende på vilken säsong det är. Dessa företagare har i många fall kunnat växla om till verksamhet där det funnits ett kundunderlag, och därmed visat på stor anpassningsförmåga under pandemin.
- Ö-samhällen som präglas av stark sammanhållning har kunnat hitta gemensamma lösningar för att minska risken för trängsel. På en del öar har sammanhållningen också stärkts.
- Nyligen genomförda investeringar i digital infrastruktur har bidragit till att fler stugägare har kunnat vistas på öarna under vårvintern och hösten. Detta skapar möjligheter inför framtiden och särskilt på öar där sammanhållningen stärkts under pandemin arbetar man medvetet för att övertala stugägare att bli hel- eller deltidsboende.
- Digitaliseringen skapar nya möjligheter. En del informanter identifierar redan nu möjligheter till nya affärsmodeller, men för att till fullo utnyttja digitaliseringens möjligheter kan vissa utbildnings- eller utvecklingsinsatser kring digital affärsutveckling vara till nytta.

Bild 4. Insularitet, ö- och skärgårdsrelationer samt nationell, regional och lokal dynamik.

Källa: Egen bearbetning.

De preliminära slutsatserna visar att öarnas beskaffenhet förstärkte deras periferalitet, men att de negativa effekterna delvis kan dämpas eller motverkas genom lokala samarbeten, samt genom företagets anpassningsförmåga. Den nationella, regionala och kommunala dynamiken kan också påverka ö-företagens ekonomiska resultat negativt. Insularitet, lokala relationer och den regionala dynamiken är faktorer som tillsammans utövar inflytande över besöksnäringen på öar och i skärgårdar. Vi kan försiktigt konstatera att stark sammanhållning och korta beslutsvägar hos de myndigheter som beslutade över exempelvis transportfrågor ledde till snabba och konstruktiva lösningar. Detta ledde till att negativa effekter för ö-företag kunde undvikas samtidigt som man minskade smittorisken. Erfarenheterna från Visingsö är ett exempel på detta. Till skillnad från dessa har myndigheterna och rederierna i Göteborgs och Stockholms skärgård aktivt verkar för att minska antalet besökare, även i fall där det tydligt fanns plats för fler resenärer och där öarna varit halvtomma. Erfarenheterna från Utö, Holmön och Åstol utgör exempel på att avståndet mellan öborna och de regionala beslutsfattarna får onödigt stora ekonomiska konsekvenser för ö-företagarna. Detta behöver utredas vidare. Vi bedömer dock redan nu och med utgångspunkt från tidigare forskning att en framtida utveckling för besöksnäringen på öar och i skärgårdar kräver att nya styrningsmodeller utvecklas som möjliggör att man kan undvika generella lösningar som riskerar att ge upphov till omfattande, onödiga och negativa bieffekter i skärgårdssamhällena och på öarna. Denna reflektion kommer att finnas med i vårt kommande arbete.

Fortsatt forskning

Under våren 2021 har vi genomfört en kvalitativ studie av pandemins effekter på ett urval öar, samt en pilotstudie som ligger till grund för en större enkätundersökning till företag på öar och i skärgårdar. Under sommaren och hösten 2021 kommer forskarteamet att slutföra nämnda uppgifter och vi kommer också att genomföra ett antal uppföljande intervjuer för att även fånga upp effekter från 2021. Vi kommer även att genomföra en kundundersökning baserad på upplevelser och synpunkter från besökare och som lämnats som digitala spår på Facebook, Tripadvisor och Google. Det sistnämnda förväntas generera värdefulla data som besöksnäringen har nytta av för att utveckla sin framtida verksamhet.

Det finns ett antal spår att följa i innevarande rapport. Dessa gäller exempelvis skillnader i förutsättningar kopplade till typ av färja, den region där ön är belägen och den typ av stad som ligger närmast ön. Vi kommer att följa samtliga spår under kommande arbete.

Referenser

- Baldacchino, G. (2020). How far can one go? How distance matters in island development. *Island Studies Journal*, 15(1), 25–42.
- Baldacchino, G., & Fairbairn, T. I. J. (2006). Editorial: Entrepreneurship and Small Business Development in Small Islands. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 19(4), 331–340.
- Booth, P., Chaperon, S., Kennell, J. & Morrison, A. (2020). Entrepreneurship in island contexts: A systematic review of the tourism and hospitality literature, *Int J Hosp Manag*, 85: 1-12.
- Burnett, K. A., & Danson, M. (2017). Enterprise and Entrepreneurship on islands and remote rural environments. *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 18(1), 25–35.
- Eberle, T. (2014). Phenomenology as a research method. In *The SAGE handbook of qualitative data analysis* (s. 184-202). SAGE Publications Ltd.
- Hall, C. M. (2012) Island, islandness, vulnerability and resilience. *Tour Recreat Res*, 37 (2): s. 177-181.
- Kinossian, N. (2019). Agents of change in peripheral regions. *Baltic Worlds*, 12(2), 61-66.
- Regeringskansliet. (2015). En nationell strategi för hållbar regional tillväxt och attraktionskraft 2015–2020. <https://www.regeringen.se/contentassets/98919a0ca0f1427491a3eef22a7d177c/en-nationell-strategi-for-hallbar-regional-tillvaxt-och-attractivkraft-20152020.pdf>
- Rytkönen, P., Larsson Segerlind, T., Onn, G., Degerstedt, L. & Kaipainen, M. (2019a). Facing business challenges with the Stockholm Archipelago as a context: A comparative study of entrepreneurial responses and local development on three islands. *Baltic Worlds* 12(2), s. 75-86.
- Rytkönen, P., Larsson Segerlind, T., Degerstedt, L., Kaipainen, M., & Onn, G. (2019b). Utmaningar och möjligheter för små och medelstora företag i Stockholms skärgård. *Södertörn Working Papers*.
- Stratford, E. (2013) The Idea of the Archipelago: Contemplating Island Relations, *Island Studies Journal* 8(1):3-8).
- Stratford, E., Baldacchino, G., McMahon, E., Farbotko, C. & Harwood, A. (2011). Envisioning the Archipelago, *Island Studies Journal* 6(2).
- Sveriges Offentliga Utredningar (2007). Regional Utveckling och Regional Samhällsorganisation. SOU 2007:13. <https://www.regeringen.se/contentassets/0ff457363d98454fbefa68abcee44106/regional-utveckling-och-regional-samhallsorganisation-sou-200713>

Bilaga. Översikt över intervjuer och fokusgrupper

Platskod	Typ av informant 1= Ö- och skärgårdsförening 2=Företagare	Antal informanter/tillfälle	Datum
1*	1	1	2021-03-22
2	1	2	2021-03-23
3	1	1	2021-03-25
4	1,2	4	2021-03-30
5	1	3	2021-03-30
6	1	3	2021-03-31
7	1	1	2021-03-31
8	1	3	2021-04-06
9	1, 2	2	2021-04-12
9	2	2	2021-04-19
10	1,2	4	2021-04-20
11	2	1	2021-04-20
12	2	2	2021-04-21
10	2	1	2021-04-21
10	2	1	2021-04-22
13	2	3	2021-04-27
14	1,2	3	2021-04-27
15	2	3	2021-04-28
13	2	1	2021-04-29

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA | STOCKHOLM
sh.se

